

УДК 323.1(=163.41):329(497.11)"1990/1991"
323.1(=163.3/.6):329(497.11)"1990/1991"
DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina35-59066>

Прегледни рад

Урош Д. МИКЕТИЋ*

Филозофски факултет Косовска Митровица

ДЕМОКРАТСКА СТРАНКА ПРЕМА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ И КОСОВСКОМ ПИТАЊУ 1990–1991.**

Апстракт: Аутор сублимира однос обновљене Демократске странке (ДС) према југословенском и косовском питању 1990–1991, дакле у периоду велике политичке, друштвене и економске кризе у земљи. Уз то је као додатно истраживачко поље у основним цртама приказан и рад странке на Косову и Метохији (Косово). Аутор се углавном позива на програмска и друга страначка документа, њен званични лист *Демокраију* и релевантна истраживања о почецима плурализма у Србији.

Кључне речи: Демократска странка, лист *Демокраију*, српски интелектуалци, распад Југославије, Косово и Метохија, југословенско питање, косовско питање.

УВОД – ОБНОВА СТРАНКЕ

До 1941. Демократска странка на идеолошком плану представља странку центра (Тошић 2006: 202), налазећи у југословенском оквиру најбољи политички модус за територијално разбацани српски народ. Да би такав оквир био здраво решење за све југословенске народе, сматрале су демократе, Краљевина СХС /Југославија морала би се реформисати (Radojević 1995: 23). Странка је када су у питању Срби, Хрвати и Словенци дуго, заправо, баштинила опредељење да је реч о истоветном троименом народу, да би такву концепцију напустила усвајајући ону о три различита, али међусобно упућена народа. Наступала је са идејом бескомпромисног парламентаризма (Тошић 2006: 193–195; Radojević 1995: 7–24). Од 1945. су, међутим, друге странке осим комунистичке забрањене и наступио је период једнопартијске диктатуре. Србија је у политички плурализам 1990. ушла прилично неспремна (Nikolić 2011: 133–134). Социјалисти, изникли из комунистичких кадрава, и тада су користили медијску пропаганду, будући да су комунисти деценијама неприкосновено контролисали медије. На тај начин су могли готово несметано да критикују опозицију, па и за тобожњу издају српских националних интереса (Арсенијевић 1990: 2).

У таквим условима обновљена је ДС. Њен председник, угледни факултетски професор Драгољуб Мићуновић, на оснивачкој скупштини 3. фебруара 1990.

* Научни сарадник, ORCID 0009-0003-4273-1995, urosrmiketic@gmail.com

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200184).

истиче да је реч о новој странци са јасним континуитетом са старом (Mihailović 2011: 95, 107). Иако је тек Уставом Србије септембра 1990. и *de iure* уведено вишестраначје, до формирања опозиционих група и организација долази годину раније. У конкретном случају, група од 13 српских интелектуалаца новембра 1989. одлучила је да обнови Демократску странку, и то обзнанила 11. децембра на конференцији за штампу (Шуваковић 2009: 85). Истог дана објавили су и *Писмо о намерама*. Поменута оснивачка скупштина странке окупила је врх српске интелектуалне опозиције. Међутим, будући да је био хетероген по политичком опредељењу, то је у дужој перспективи онемогућило ДС да постане препознатљива алтернатива неприкосновеном режиму Слободана Милошевића (Nikolić 2011: 136–137, 143).

Прво опозиционо гласило у Србији после неколико деценија наметнутог једноумља јесте лист *Демокраишија* обновљеног ДС-а (Рогановић 1990: 9). Перципиран је као наследник истоименог листа у власништву председника старе Демократске странке Милана Грола, чији је лист до гашења након Другог светског рата објавио седам бројева. Политичке прилике у којима је нови лист покренуо рад биле су знатно другачије него 1945. У материјалном погледу биле су, међутим, сличне и врло скромне. Морало би да се „зна како је обнављана демократија у Србији“, писала је *Демокраишија*. Новац за први број прикупљен је на оснивачкој скупштини. Планирано је да лист излази на 15 дана, покрива политичке, културне, економске, правне и друге теме (Илић 1990: 2) и популаризује странку и, уопште, идеју демократије (Мијовић 2010: 17). Састав прве редакције, од којих су неки чланови и међу оснивачима странке, потврђује раније изнесену тврдњу да је реч о самом врху српске интелигенције (правници Коста Чавошки и Војислав Коштуница; филозофи Никола Милошевић и Зоран Ђинђић; новинар Марко Јанковић; књижевници Борислав Пекић и Гојко Ђого; естетичар и књижевни теоретичар Александар Илић као главни и одговорни уредник – *Демокраишија*, 1990). Лист је 7. марта 1990. почео са излажењем (Мијовић 2010: 17).

ДС ПРЕМА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ

Око 70% симпатизера ДС-а 1990. веровало је да је у питању странка тврде националне оријентације (Mihailović 2011: 95, 107). ДС је, заправо, имао либерално-демократски приступ националном питању (Шуваковић 2009: 77). Странка је, на супрот оним националистичким, била главни репрезент демократског дискурса на српској политичкој сцени. Од обнове 1990. њен идентитет непрестано је варирао између имица либерално-демократске и национално оријентисане странке (Goati 2007: 25). Програм ДС-а предвиђао је политички и економски систем карактеристичан за модерне западне демократије, а по питању југословенских односа демократски федерализам заснован на новом „историјском споразуму“ њених народа. Странка је била против конфедералног концепта преуређења Југославије, какав су предлагале Словенија и Хрватска, сматрајући га полазном основом за избијање грађанског рата. Практично, стајала је, можда данас делује парадоксално, врло близу Милошевићевом концепту националног питања (Nikolić 2011: 136–137, 143).

ДС у Програму из 1989. као „руководно начело српске државе“ истиче потребу да сви Срби живе у истој држави (Шуваковић 2009: 85–86). За ДС је национално питање истовремено и демократско. У програмском начелу (18. јануар 1990) претпоставља се да ће увођење плурализма и стриктно поштовање људских права ублажити међунационалне сукобе (Pavlović i dr. 1990: 12).

Национално питање било је битан сегмент промишљања страначких лидера, али и њихових међусобних размирица које су се јављале од самог почетка рада странке. Правник и професор Радослав Стојановић сумирао је „дутања око националног програма“ (Стојановић 1990б: 4); З. Ђинђић позивао је на континуитет са ранијим српским националним програмима и прагматичност по којој је, иначе, био познат (Ђинђић 1990: 13); К. Чавошки видео је решење у територијалном обједињавању српских области; Б. Пекић истицао је да Срби нису рушилачки фактор у земљи, али да морају бити обазриви и не дозволе да их она „прогута“ (Чавошки 1990в: 8).

Пре страначке Скупштине 29. септембра 1990. дошло је до тежег размимоилажења поводом националног питања, при чему су формирана два крила. Оно „национално“ (Б. Пекић, Н. Милошевић, К. Чавошки, А. Илић) инсистирало је на усвајању радикалнијег националног програма сматрајући да понуђени нацрт недовољно штити српске интересе, али је доживело елиминацију са руководећих положаја на које је изабрано умереније, либерално-демократско крило. За председника је изабран Д. Мићуновић, а за потпредседнике В. Коштуница и предатни демократа и емигрант Десимир Тошић (Vukomanović 2010: 119). Тиме поделе нису, пак, биле и окончане. Н. Милошевић је оптужио З. Ђинђића да је анационалан. Милошевићу је, наиме, деловао проблематичан Ђинђићев став да странка не сме бити уско национално оријентисана, већ мора да наступа практично и не бави се расправом хоће ли српске границе у случају распада земље бити 500 км дуже или краће. Практично, предмет спора било је Ђинђићево опредељење да у случају распада државе Срби не отварају питање постојећих републичких међа (Мијовић 2010: 23). Упоредо са оваквим поделама међу демократама текла је и кампања за прве слободне парламентарне и председничке изборе. За демократе тренутак није могао бити тежи због оваквих међусобних подела, али и неравноправних услова и репресије од стране власти током кампање (Vukomanović 2010: 139; Nikolić 2011: 134). ДС није имао децембра 1990. председничког кандидата (Мијовић 2010: 32–33), док је на парламентарним изборима освојио 7 мандата (Nikolić 2011: 149–150). Чињеница да се сви односе на Београд сведочи о извесном елитизму странке (Мијовић 2010: 32–33).

Током 1991. дошло је до нових подела. Група чланова је због неспремности руководства да сарађује са другим странкама, одлуке да се изађе на изборе упркос неравноправним условима и несугласицама поводом националног питања, основала Српску либералну странку (СЛС) на челу са Н. Милошевићем. ДС су напустили неки од оснивача, као К. Чавошки. Унутар странке дошло је до нове поделе на умереније „праксиковце“ (Д. Мићуновић, З. Ђинђић, Љубомир Тадић) и „националисте“ (В. Коштуница, Никола Петровић, Р. Стојановић – Vukomanović 2010: 119). ДС је активно учествовао 9. марта 1991. и касније у протестима

против режима. Главни одбор странке одлучио је маја исте године да странка не приступи удруженој српској опозицији, сматрајући да би уласком у тако широку коалицију дао примат националном над демократским опредељењем (Мијовић 2010: 41–42, 49).

Од пролећа 1991, пратећи радикализацију југословенске кризе, ДС је имао низ разговора са америчким, совјетским, европским и југословенским политичарима. Странка је наступала са антиратних позиција, истовремено свесна нарастајуће србифобије. На 3. скупштини ДС-а 22. јуна 1991. поражена је струја која је заговарала конфедерализацију државе. Августа и септембра ДС је водио преговоре у Сарајеву са другим југословенским странкама о будућности државе и мирном разрешењу кризе. Странка, ипак, није подржала план лорда Питера Карингтона, председника мировне конференције о Југославији, будући да је он значио да ће Срби постати националне мањине у другим републикама. Странка је истовремено тражила да се спречи мобилизација омладине/професора и сакупљања новац за рањенике. Септембра 1991. имала је, према одређеним истраживањима, подршку 15% грађана Србије (Мијовић 2010: 47–63).

ДС ПРЕМА КОСОВСКОМ ПИТАЊУ

Једно социолошко истраживање 1990. указују на драматичну националну резервисаност на Косову између Албанаца са једне и Срба/Црногораца са друге стране. То је, свакако, последица дубоко поремећених односа о којима се до Титове смрти није смело отвореније говорити (Пић 1994: 510–512). Масовне и крваве албанске демонстрације почетком 1990. су у њиховим очима представљале оправдан израз незадовољства поводом смањења покрајинске аутономије. У очима друге заједнице биле су, међутим, окарактерисане као перфидан одговор на оправдано гушење албанског (косовског) сепаратизма. Требало је, такав је био наратив Срба и Црногораца, да испровоцирају реакцију органа безбедности и пошаљу у свет слику о насилној Србији. Током фебруара у центру пажње било је наводно масовно тровање албанске омладине, за које је власт тврдила да је у питању пропагандна лаж албанских шовиниста. Током тих дана албанске побуне Срби и Црногорци претрпели су прави хорор на улицама. Уведен је полицијски час, чиме је сигурно спречен и оружани устанак Албанаца (Бериша 2012: 142–147). Сем тога, као одговор на економски хаос на Косову узрокован албанским штрајковима, нерадом и опструкцијом током године, увођене су привремене мере у многим институцијама и предузећима, а јавно експонираним сепаратистима уручени откази. Маса Албанаца солидарно је напуштала послове сматрајући да ће тиме изложити Србију међународном притиску и попуштању. Од неких Албанаца тражено је пак да потпишу изјаву лојалности Србији уколико желе да задрже посао, па како они то нису хтели, добијали су отказе (Brudar 2003: 72–111). Привремене мере биле су и средином 1991. на снази (Иванишевић–Комненић 1991: 37–38).

До тада су Албанци већ формирали паралелне просветне (школе, факултети), здравствене, пореске и друге институције. Будући да су међусобни контакти

две заједнице драстично умањени са јасном прецизношћу, може се рећи да су оне практично живеле једна поред друге, а не једна са другом (Зечевић 1991: 9). Локална власт од децембра 1990. налазила се чврсто у рукама Социјалистичке партије Србије (СПС), конкретно Срба и Црногораца (Спасојевић 1991а: 22–23). Њих је, међутим, захватила подела на староседеоце и дошљаке, која је у суштини представљала клановску борбу за власт у којој су доминирали дошљаци (Спасојевић 1991б: 30–31). Користећи такве размирице, Албанци су наступали хомогено и истовремено, макар на симболичком нивоу, постављали темеље будућег тзв. Косова. Албански делегати косовске Скупштине 2. јула 1990. прогласили су *Декларацију о независности Косова*, којом су покрајини „дали“ статус републике унутар Југославије. Србија је 5. јула као одговор распустила скупштину и Извршно веће Косова и директно преузела управљање покрајином. Затим су албански делегати септембра прогласили *Качанички устав* („Устав републике Косова“), којим су Албанци у правном смислу уздигнути у статус народа (били народност), а Срби и Црногорци деградирани у статус националних мањина (били народи). Албанци су са циљем интернационализације проблема бојкотовали прве парламентарне вишестраначке изборе у Србији под изговором да је косовска скупштина насилно суспендована и да се аутономија мора вратити на пређашње стање (Бериша 2012: 147–149). Коначно, септембра 1991. одржали су референдум за „суверену и независну државу Косово“, на основу којег су прогласили независност (Павловић и др. 2012: 311). Маја 1992. одржани су избори за „парламент и председника Републике Косово“. На првим је са 99,5% гласова победио Ибрахим Ругова, неприкосновени политички ауторитет Албанаца, а сви осим једног посланика били су из Демократског савеза Косова на чијем челу се он налазио (Бериша 2012: 147–149).

Тренутак, дакле, за деловање српских партија на Косову није био добар. Међутим, ни њихови политички ставови у вези косовског питања не заузимају више простора у програмским документима, већ је акценат, пре свега, на југословенском питању у оквиру којег је оно косовско само један део (Шуваковић 2009: 79). Такође, у периоду распада Југославије сви национални ентитети имали су јединствене ставове о политичким и националним циљевима, осим Срба и Србије. Њихове странке биле су дубоко идеолошки подељене. Могуће је, заправо, сажети њихових пет идеолошких приступа косовском проблему (социјалистички, радикални, либерално-демократски, комунистички и мондијалистички), заправо у широком распону од радикализма који је предвиђао низ мера, понекад и агресивних, са циљем успостављања демографске равнотеже између Срба и Албанаца, преко комунизма који је косовски проблем посматрао у оквиру ширих напора за очување Југославије, до мондијализма какав је неретко баштинио ДС са основном и наивном премисом да ће се проблем решити у „условима демократске Србије“ (Базић 2006: 333, 343–345).

ДС је, истине ради, често заговарао укидање територијално-политичке аутономије Косова, коју би заменио културно-просветни модел за Албанце по највишим европским стандардима (Шуваковић 2009: 85–86). Демократе су оптуживале комунистички режим да је деценијама подржавао албанизацију, а С. Милошевића

да наступа популистички и страначки, због чега Србија не излази на крај са сепаратизмом (Чавошки 1990а: 1). Демократе су предлагале да се он сузбије средствима „државне принуде“ која би била праћена демократизацијом политичког живота, и у оквиру исте прекидом сваке врсте насиља, слободом политичког деловања, пуштањем политичких затвореника који нису вршили или заговарали насиље и јавном дискусијом (Аноним 1990: 12). Дијалог је, резоновале су демократе, могућ са оним Албанцима који не врше насиље и не заговарају независност (Арсенијевић 1990: 2).

Демократе су поводом косовског питања сарађивале и са српском опозицијом. Заједно су се окупили на скупу марта 1990. у Београду, којим је председавао књижевник Александар Петров. Од демократа је говорио Г. Ђого. Са скупа је упућен позив на разум, дијалог и законитост, уз кључну поруку да Србија на Косову може бити „на коленима“ само пред Богом (Петров 1990: 15). Демократе су и касније непрестано упућивале конкретне и разумне замерке на рачун власти поводом Косова. Б. Пекић је предложио сужавање или чак укидање аутономије уз стриктно поштовање мањинских права Албанаца по међународним стандардима. Његово неслагање са Милошевићевим режимом није, дакле, било око циљева, чак се чини да је био радикалнији од њега, колико око метода рада. Писац је, наиме, предлагао демократизацију Србије као оквир у којем би сва питања решавали њени демократски изабрани представници у Скупштини. Уколико Албанци на то не пристану, сматрао је, Србија ће морати да обезбеди међународну подршку, што је искључиво могуће ако одбаци „улогу демократског такозваног социјализма“ и демократизује се (Мандић 2024: 211). Адвокат Ђорђе Мамула подвукао је да Србија нема успеха против сепаратизма, албанског „Сигуримија“ и субверзивних делатности појединих дипломата (Мамула 1990: 11). Филозоф Светлана Књазев Адамовић критиковала је власт да медијски улепшава ситуацију на Косову (Књазев Адамовић 1991б: 5). Таква власт, тврдила је, није способна да реши ни познати случај Мартиновић, већ по правили за све оптужује Албанце (Књазев Адамовић 1991а: 12). К. Чавошки је илустровао погубност косовске аутономије по националне интересе (Чавошки 1990б: 9) и упоређо са тим захтевао аутономију Срба у Хрватској по косовском моделу, будући да је Хрватска активно заговарала косовску аутономију (Чавошки 1990г: 2). Адвокат Слободан Вучковић предлагао је укидање друштвене својине, самоуправљања, широке аутономије општина (комуна) и развијање плуралистичког живота као оквир за неутрализацију сепаратизма (Вучковић 1990: 12). Г. Ђого је подсећао на вишедеценијско страдање косовских Срба и окривио Загреб и Љубљану за подршку сепаратистима. Претпостављао је да ће сукоб ислама и хришћанства, каквим је он заправо перципирао албанско-српски сукоб, бити крвав уколико не дође до демократизације Србије и демографског раста косовских Срба (Ђого 1990: 6). Покушаји да се исељавање Срба дефинитивно оконча оцењени су са више места као пропали. Душан Тодоровић је указао да је једини успех ако се оно сведе на нулу, док је Радмило Белић духовито предлагао да београдски комунисти „колонизују“ Косово и на тај начин добију „дивну прилику“ да ту и остваре марксистички сан о идеалном друштву (Белић 1990: 4).

Демократе су посебно посматрале економску димензију косовског питања. ДС је формирао и комисију са разрађеним планом програма приватизације на југословенском нивоу. Конкретно, пунолетни грађани добили би бесплатно приватизационе бонове којима би слободно трговали. Комисија је одбацила гласне критике да ће овако замишљена приватизација на Косову довести до албанизације предузећа под изговором да економија не познаје националност већ само профит (Економска комисија Демократске странке 1990: 9). Демократе су биле свесне и дипломатске димензије косовског питања услед његове интернационализације. У том смислу често су критиковале власт да води изолационистичку политику. Демократе су покушавале да промене такву ситуацију у корист Србије. Р. Стојановић је говорио пред Комитетом за људска права америчког Конгреса 1990. када је оценио сепаратизам као нелегитиман, неколико пута нагласио целовитост Србије и предложио демократизацију политичког живота као оквир за суживот са Албанцима (Стојановић 1990а: 6). На манифестацији „Српско-амерички дани“ у Вашингтону, одржаној исте године, Д. Мићуновић је поручио присутнима да никаква сила неће утицати на решеност Срба да бране своју територију (Мићуновић 1990: 1–2). ДС је остварила контакт и са Хелен Делић Бентли, америчком конгресменком српског порекла (Делић Бентли 1990: 9), која је у америчком политичком естаблишменту заговарала српску ствар и истовремено препоручила Србији да ангажује лобистичке компаније (Весић 1990: 9). Демократе су, ипак, критиковале амандман Никлас-Бентли из новембра 1990. као штетан по економски и дипломатски положај Србије, премда је управо Делић Бентли успела да неутралише неке његове штетне последице по званични Београд (Петковић 2013: 41). САД је, што се могло приметити и самим тим амандманом али и другим мерама, све више означавао Србију као кривца за кризу на нивоу државе и Косова. Д. Мићуновић је, осетивши лаган заокрет америчке спољне политике, маја 1991. конгресменима у Вашингтону предочио албанске једностране потезе који су довели до кризне ситуације (Мијовић 2010: 47–58).

РАД СТРАНKE НА КОСОВУ

Приштински новинар, сумирајући појаву ДС-а на политичкој сцени, напоменуо је да долази у најбоље време јер су на Косову широко отворена „врата уласку“ демократској грађанској опцији. Странци је, међутим, сугерисао више политичког маркетинга. *Демократија* је имала промоцију на Радио Приштини 12. марта 1990, када је у први план истакнута чињеница да Пришћевци, поред бројних листова на располагању, најзад добијају и један опозициони (Брудар 1990: 19). Суштинске активности странке на Косову везују се за почетак 1991. Њима су претходиле припреме и разговори косовских чланова са руководством странке. *Демократија* је писала да је ДС „крчила на свету земљу Косова, на којој ће у најскоријем року образовати мрежу својих одбора и повереништава“ (Аноним 1991б: 2). Чланови Иницијативног одбора ДС-а на Косову били су новинар Милан Лакећић као председник и Слободанка Стојановић, Видоје Ђикановић, Срђан Јаблановић, Милорад Делибашић, Зоран Малишић, Милорад Денић, Небојша Стошић,

Радислав Јанковић, Зоран Ђокић (сви из Приштине) и Ненад Ђорђевић из Косовске Митровице. Предвиђена су и места за представнике иницијативних одбора из других средина у којима су постојали симпатизери (Пећ, Подујево, Гњилане, Звечан – Аноним 1991б: 2). Приштински одбор странке основан је средином јануара. Радио Приштина је тим поводом емитовала једночасовну емисију у којој је телефонским путем учествовао и Д. Мићуновић. Тридесетак чланова из Приштине изабрало је деветочлани Општински одбор у који су ушла четири новинара *Јединства*, а председник постао М. Лакетић. Косовско чланство није, ипак, прелазило сто особа, од чега педесетак у Приштини. ДС је, примера ради, бројао 1990. укупно 1.734 чланова (Brudar 2003: 89–90). Нови Иницијативни одбор, на наговор страначког врха, основан је 20. јануара 1991. за општине Косовска Митровица, Звечан и Зубин Поток (Мијовић 2010: 36). На састанку Иницијативног одбора ДС-а 28. јануара, у приштинском хотелу „Гранд“, присуствовали су и поједини лидери из Београда и договорена даља промоција по Косову (Аноним 1991б: 2). Током године формиран су одбори и повереништва и у Лишњану, Косову Пољу, Гњилану, Пећи и Витини (Brudar 2003: 89–90).

Рад приштинског одбора, најорганизованијег и најбројнијег, свео се, међутим, готово искључиво на саопштења и конференције за новинаре са којих су се извештаји тек повремено појављивали у медијима. У амфитеатру приштинског дома „Боро и Рамиз“ одржана је 9. фебруара 1991. добро посећена трибина ДС-а на којој су учествовали чланови Главног одбора – Д. Мићуновић, В. Коштуница, Г. Ђого и Р. Стојановић (Brudar 2003: 89–90). Разговарало се о међународној изолацији Србије, привредним и просветним проблемима на Косову, хомогенизацији Албанаца и злоупотребама локалних власти. Организована је убрзо и конференција странке у Косовској Митровици (Аноним 1991а: 3). За јесен 1991. планирано је оснивање регионалног одбора у Приштини (Весић 1991: 21). Позиву албанских интелектуалаца и политичара Ветона Суроиа и Шкељзена Малићија на дијалог децембра 1991. одазвао се део српске опозиције. В. Коштуница, један од њих, оценио је да је Суроиево тумачење суверености „камуфлажа за стару идеју о Републици Косово“ (Мијовић 2010: 64).

Косовске демократе су до краја 1991. у први план истицале злоупотребе власти. Општински одбор у Зубином Поток, којим је руководио економиста Славиша Ристић,¹ писао је *Демократији* о злоупотребама Дирекције за помоћ Косову и Метохији. У том саопштењу именован је Вукашин Јокановић као „нај-ауторитарнија српска-косметска глава“, али заузета „бројним функцијама, викендицама и становима“ (Аноним 1991в: 22). Приштевац Милорад Делибашић критиковао је рад српско-црногорског локалног друштва „Божур“, за чијег лидера Богдана Кеџмана је тврдио да води главну реч у кадровској политици злоупотребавајући је за потребе режима (Делибашић 1991: 8). М. Лакетић је указао на малверзације у кадровској и стамбеној политици. Посебно се осврнуо на богато плаћене „викендаше“, заправо добро плаћене функционере који су викендом или у току радне недеље одлазили породицама изван Косова, називајући их

1 Разговор са Звезданом Михајловићем, 4. јун 2025.

„туристима“ на привременом раду. Предочио је лоше економске прилике у српској заједници и исељавање, односно наоружавање Албанаца и њихову пропаганду (Лакетић 1991: 22).

Имајући на уму чињеницу да не постоји довољно материјала за дубљу реконструкцију рада овдашњих демократа,² уједно и чињеницу да ДС не располаже архивском грађом када је реч о раду странке на простору покрајине, одређене појединости потражили смо у усменим сведочанствима чланова странке на локалу. Њихова сведочанства односе се на Косовску Митровицу и рад локалног одбора ДС-а, будући да су наши саговорници животом и радом упућени на овај град. Звездан Михајловић, локални предузетник, указао је на добар рад локалног одбора и сасвим коректне и синхронизоване односе са београдском централом. Број чланова био је, међутим, премали и стално варирао (20–30), плаћала се чланарина, а сами чланови су често одвајали средства и за неке страначке активности на локалу или другде, као што је био, на пример, одлазак у Београд на протест 9. марта. Односи са локалним социјалистима били су, сећао се, врло лоши, али због тога није трпео последице као предузетник, нити је породица осетила проблеме у свакодневном животу. Локални одбор није одржавао односе са албанском страначком алтернативом као свеалбанским сепаратистичким покретом, али јесте са опозиционим партијама Српски покрет обнове и Српска радикална странка (између демократа и радикала на локалу постојала је извесна резервисаност). ДС је имао просторије у згради у којој се налазио некадашњи Комитет.³

Други саговорник, митровачки доктор Марко Јакшић, налазио се на челу поменутог општинског одбора. Из разговора откривамо да је митровачки одбор заправо установљен на промоцији странке у згради Дома културе, када се, према његовом сећању, окупило неколико стотина људи. Током промоције локалне власти су искључиле струју. Седницом на којој је установљен локални одбор председавао је управо М. Јакшић, будући да је судија Општинског суда Благоје Јакшић одустао од места председника одбора услед претње локалних социјалиста да ће изгубити посао. М. Јакшић, осим оваквих „марифетлука“ социјалиста, негира да је лично имао проблеме на послу, као ни његова породица у свакодневном животу. Михајловићево и Јакшићево сведочанство су у том смислу идентична. Чланови митровачког одбора били су, поред већ поменутих, и Милан Лековић, Никола Кабашић, Радомир Јанковић и други људи од угледа у локалној заједници. М. Јакшић сведочи о коректним односима са локалним радикалима и Момчилом Трајковићем, који се све отвореније дистанцирао од политике матичног СПС-а и наметао као опозиција. ДС се на Косову, међутим, брзо поделио око националног питања, сећао се М. Јакшић, па странка никада није ни заживела у довољној мери. Та подела је, иначе, била одраз раније поменутог размимоилажења у централним органима странке, па је већи део митровачког одбора ДС-а, као и два поменута саговорника, прешао у новостворену Демократску странку Србије В. Коштунице.⁴

2 Мејл ДС-а упућен аутору, 3. јун 2025.

3 Разговор са З. Михајловићем, 4. јун 2025.

4 Разговор са Марком Јакшићем, 5. јун 2025.

ЗАКЉУЧАК

Демократска странка обновљена је 1990. на сличним вредностима као истоимена међуратна странка забрањена након Другог светског рата. Гласило обновљене странке носило је, опет по угледу на лист некадашње Демократске странке, назив *Демокраијија*. Програмска документа обновљене странке и ставови најистакнутијих демократа предвиђају опстанак југословенске државе као најповољнији политички оквир за српски народ који би, не и по сваку цену, према таквом развоју догађаја и даље живео у једној држави, нужно политички и економски реформисаној по угледу на западне демократије. У случају распада требало би, наиме, територијално ујединити српски народ. Странка је заступала антиратну политику и сарађивала са разним чиниоцима у држави и изван ње. Постојале су, међутим, разлике у ставовима странаčkih лидера, што је довело до фракција и стварања нових странака. У тумачењу косовског питања није било, међутим, битнијих подела, већ готово општи консензус да Албанци могу наћи место у демократизованој Србији и уживати културно-просветну аутономију по угледу на савремена европска решења. Било је, међутим, помало и наивно очекивати да ће Албанци уопште тражити решење изван статуса републике или независности, будући да су сви њихови потези годинама раније водили ка тим циљевима. Током 1990. странка се представила на Косову, а 1991. формирала низ одбора, од којих је приштински био најјачи и најактивнији. Међутим, косовско чланство је било премало да угрози локалну комунистичку и социјалистичку власт. Рад ДС-а на Косову свео се на уопштене критике на њихов рачун за издају националних интереса, неспособност и корупцију. Странка је, у склопу ширих таквих планова на нивоу земље, предлагала приватизацију као могући оквир за решење нагомиланих економских проблема на Косову. Такође, стално је упозоравано на потребу активније дипломатске улоге Србије као јасан одговор на албанске покушаје у смеру интернационализације проблема.

ПЕРИОДИКА

- Аноним 1990: Аноним. „Изјава о Косову и Метохији“. *Демокраијија*, 9. март, 12.
- Аноним 1991а: Аноним. „Демократска странка на Косову“. *Демокраијија*, 25. фебруар, 3.
- Аноним 1991б: Аноним. „Демократска странка на Косову и Метохији“. *Демокраијија*, 10. фебруар, 2.
- Аноним 1991в: Аноним. „Социјалисти нас деле“. *Демокраијија*, 26. април, 22.
- Арсенијевић 1990: Александар Арсенијевић. „Мајчинско окриље Савеза комуниста“. *Демокраијија*, 9. март, 2.
- Белић 1990: Радмилко Белић. „Комунисти на Косову и Метохији“. *Демокраијија*, 4. мај, 4.
- Брудар 1990: . „Демократија у Приштини“. *Демокраијија*, 14. април, 19.
- Весић 1991: Горан Весић. „За самостални рад“. *Демокраијија*, 4. октобар, 21.
- Весић 1990: Горан Весић. „Србија (још увек) на Истоку“. *Демокраијија*, 13. октобар, 9.
- Вучковић 1990: Слободан М. Вучковић. „О могућности демократског решења на Косову Косовски проблем – кратак преглед“. *Демокраијија*, 19. мај, 12.
- Делибашић 1991: Милорад Делибашић. „Божур у боксерским рукавицама“. *Демокраијија*, 27. март, 8.
- Делић Бентли 1990: Хелен Делић Бентли. „Тешко је бранити комунистичку Србију“. *Демокраијија*, 13. октобар, 9.

- Демократска странка 1990: *Демократија: лист Демократске странке*. <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/demokratija>. [9. април 2020].
- Ђинђић 1990: Зоран Ђинђић. „Шта је то – српски национални интерес?“. *Демократија*, 3. август, 13.
- Ђого 1990: Гојко Ђого. „Косово је српско судилиште“. *Демократија*, 9. март, 6.
- Зечевић 1991: Велизар Зечевић. „Нова косовска мапа“. *НИН*, 21. јун, 9.
- Економска комисија Демократске странке 1990: Економска комисија Демократске странке. „Господари враћају одузето“. *Демократија*, 7. новембар, 9.
- Иванишевић–Комненић 1991: Богдан Иванишевић – Урош Комненић. „Дођи, види, иди“. *НИН*, 2. август, 37–38.
- Илић 1990: Александар Илић. „Уз први број“. *Демократија*, 9. март, 2.
- Књазев Адамовић 1991а: Светлана Књазев Адамовић. „Дубоки корен зла“. *Демократија*, 21. јун, 12.
- Књазев Адамовић 1991б: Светлана Књазев Адамовић. „Замке информативне блокаде“. *Демократија*, 12. јануар, 5.
- Лакетић 1991: Милан М. Лакетић. „Без туриста на Косову“. *Демократија*, 4. октобар, 22.
- Мамула 1990: Ђорђе Мамула. „Србија остаје грбија“. *Демократија*, 27. септембар, 11.
- Мићуновић 1990: Драгољуб Мићуновић. „Значај Косова у националној свести Срба“. *Демократија*, 3. август, 1–2.
- Петров 1990: Александар Петров. „Повратак демократије и Косово и Метохија“. *Демократија*, 31. март, 15.
- Рогановић 1990: Весна Рогановић. „Дисиденти пред искушењем власти“. *Борба*, 20. март, 9.
- Спасојевић 1991а: Светислав Спасојевић. „Кукавице и остали хероји“. *НИН*, 16. новембар, 22–23.
- Спасојевић 1991б: Светислав Спасојевић. „Реалност или политика маште“. *НИН*, 5. април, 30–31.
- Стојановић 1990а: Радослав Стојановић. „Аутономија Косова унутар Србије“. *Демократија*, 19. мај, 6.
- Стојановић 1990б: Радослав Стојановић. „Национални програм прави само држава“. *Демократија*, 6. децембар, 4.
- Чавошки 1990а: Коста Чавошки. „Ароганција власти“. *Демократија*, 19. мај, 1.
- Чавошки 1990б: Коста Чавошки. „Какав нам је програм потребан“. *Демократија*, 14. јул, 9.
- Чавошки 1990в: Коста Чавошки. „Нећемо дозволити да нас Југославија разбије“. *Демократија*, 13. октобар, 8.
- Чавошки 1990г: Коста Чавошки. „Политички дневник“. *Демократија*, 4. мај, 2.

ЛИТЕРАТУРА

- Базић 2006: Јован Базић. „Ставови српских политичких странака према Косову и Метохији у време распада СФРЈ“. *Срби на Косову и Метохији: зборник радова са научног скупља одржаног у Косовској Митровици 27–29. маја 2005*. Ур. Стеван Карамата, Часлав Копривица. Београд: САНУ, 311–333.
- Бериша 2012: Хатица Бериша. *Политичко насиље на Косову и Метохији од 1945. до 2003. године*. Докторски рад. Београд: Факултет политичких наука.
- Brudar 2003: Mario Brudar. *Nada, obmana, slove: politički život Srba na Kosovu i Metohiji (1987–1999)*. Beograd: Nova srpska politička misao.
- Vukomanović 2010: Dijana Vukomanović. *Obnova partijskog pluralizma u Srbiji krajem XX veka*. Beograd: Institut za političke studije.
- Goati 2007: Vladimir Goati. „Karakteristike političkog razvoja Srbije“. *Partijski mozaik Srbije: 1990–1996*. Pr. Vladimir Goati. Beograd: Beogradski krug: Akapit, 7–25.
- Ilić 1994: Vladimir Ilić. „Nacionalizam na Kosovu: jedna sekundarna analiza“. *Sociološki pregled* 4. Beograd: Srpsko sociološko društvo, 505–518.

- Мандић 2024: Драгољуб Мандић. „Косовски проблем су створили комунисти”: Борислав Пекић и косовско питање“. *Ми и други кроз визуру Косова и Метохије: ѿемајски зборник научних радова*. Књ. 3, *Историја и етнологија*. Ур. Далибор Велојић, Јован Симијановић. Лепосавић: Институт за српску културу, 203–214.
- Мијовић 2010: Горица Мијовић. *Србија и Демократска странка: хронологија 1990–2010*. Београд: Демократска странка.
- Mihailović 2011: Srećko Mihailović. „Kako građani Srbije vide Demokratsku stranku u poslednjoj deceniji 20. veka i prvoj deceniji 21. veka“. *Istorija 20. veka* 3. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 91–108.
- Nikolić 2011: Kosta Nikolić. „Obnavljanje parlamentarnog poretka u Srbiji 1990“. *Istorija 20. veka* 2. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 132–152.
- Pavlović i dr. 1990: Vukašin Pavlović i dr. *Nove stranke Srbije: dokumenti novih političkih stranaka i grupa u Srbiji*. Beograd: Institut za političke studije.
- Павловић и др. 2012: Момчило Павловић и др. *Косово и Метохија: век важних догађаја: 1912–2012*. Београд: Институт за савремену историју; Нови Сад: Центар за истраживање и публиковање.
- Petković 2013: Ana D. Petković. *SAD i raspad Jugoslavije: američka diplomatija i balkanski konflikt: 1989–1995*. Doktorski rad. Beograd: Filozofski fakultet.
- Radojević 1995: Mira Radojević. „Demokratska stranka i jugoslovenska ideja“. *Istorija 20. veka* 2. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 7–24.
- Tošić 2006: Desimir Tošić. „Demokratska stranka 1920–1941.“ *Istorija 20. veka* 1. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 193–202.
- Шуваковић 2009: Урош Шуваковић. „Партије у Србији и Косово и Метохија 1990–2000“. *Национални инћерес* 3. Београд: Институт за политичке студије, 73–97.

УСМЕНА СВЕДОЧАНСТВА

Разговор са Звезданом Михајловићем, 4. јун 2025.

Разговор са Марком Јакшићем, 5. јун 2025.

Uroš D. MIKETIĆ

DEMOCRATIC PARTY TOWARDS THE YUGOSLAV AND KOSOVO QUESTION 1990–1991

SUMMARY

The Democratic Party was revived in 1990 on similar values to the interwar party of the same name, banned after World War II. The renewed party's newspaper, again inspired by the party's newspaper immediately after the war, was called *Demokratija*. The party's program documents envision the survival of the Yugoslav state as the most expedient political framework for the Serbian people, who would continue to live in a single state, necessarily politically and economically reformed in the image of Western democracies, but not its survival at all costs. In the event of its disintegration, the party proposed the territorial unification of the Serbian people. Despite this, it did advocate an anti-war policy and cooperated with various factors in the country and abroad in this regard. However, there were also major differences in the positions of the party leaders themselves regarding the Yugoslav crisis, which led to factions and the creation of new parties. There were no such divisions regarding the Kosovo issue, but rather a near-consensus that Albanians could enjoy cultural and educational autonomy modeled after contemporary European solutions and that they too would find

a place in the future democratized Serbia advocated by the party. However, there was a somewhat naive expectation that Albanians would seek a solution beyond republican status or independence. During 1990, the party introduced itself in Kosovo, and in 1991, it formed a series of committees, of which the Pristina one was the strongest and most active. However, its Kosovo membership was too small to threaten the communist and socialist government at all. Its work was limited to criticizing the government for betraying national interests, incompetence, and corruption. The party, within the broader Yugoslav model, proposed privatization as a framework for solving the accumulated economic problems in Kosovo, but also more active diplomacy as a response to Albanian activities aimed at internationalizing the problem.

Keywords: Democratic Party, *Demokratija* newspaper, Serbian intellectuals, breakup of Yugoslavia, Kosovo and Metohija, Yugoslav issue, Kosovo issue.